

ФАКТОРИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ТА РИЗИКІВ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

Розглянуто проблеми оцінки та нейтралізації ризиків у параметрах інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві, здійснено моніторинг цих проблем у контексті реалій сучасного економічного простору, а також запропоновано власні підходи до їх вирішення.

Ключові слова: ризики, інноваційно-інвестиційна діяльність, агропромислове виробництво, економічний простір.

Посилення конкуренції на ринку, стрімка глобалізація та кризові тенденції економічних процесів обумовили високу нестабільність оточення економічних суб'єктів АПК. Суттєвим фактором, що впливає на ефективність інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві вважається фактор ризику. Посилення турбулентності економічного простору вимагає від економічних суб'єктів постійного моніторингу та аналізу таких змін, що дає можливість заздалегідь розробити альтернативні моделі поведінки та максимально ефективно адаптуватися до нових умов функціонування.

Розгляд наявних публікацій з цієї проблематики засвідчує, що економічна наука звертала на цю наукову проблему велику увагу. Значний внесок зробили Дж. Кейнс, Г. Марковіц, А. Маршалл, Ф. Найт, А. Сміт, В. Шарп та інші. За останні роки з'явилася низка робіт, присвячених теорії ризику. Найґрунтовніші розробки належать таким ученим, як О. Альгін, І. Балабанов, Б. Гардінер, П. Грабовий, М. Рогов, В. Успенко, Практичні аспекти теорії ризику розглядаються в роботах В. Аленічева, Г. Клейнера, Т. Шарової, О. Ширимської, О. Ястремського та інших. Суттєві пропозиції методичного та практичного характеру з проблем оцінки та нейтралізації ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві знаходимо в працях таких відомих дослідників: В. Андрійчука, В. Андрущенка, В. Амбросова, В. Базилевича, В. Геєця, О. Гудзь, О. Дація, М. Зубця, М. Кисіля, О. Крисального, М. Кропивка, І. Лютого, П. Макаренка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, В. Онегіної, Г. Підлісцького, П. Саблука, В. Ситника, П. Стецюка, В. Федосова та ін. [1-13]. Проте в умовах трансформації економічного простору багато аспектів цієї важливої проблеми вимагають подальших поглиблених досліджень з метою пошуку шляхів оптимального їх вирішення.

Одним із ключових завдань пошуку вирішення проблем оцінки та нейтралізації ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві є необхідність вирішення низки питань, пов'язаних із стабілізацією забезпечення цієї діяльності, підвищенням її ефективності та прибутковості. Недостатнє опрацювання окреслених проблемних питань, а також їх методичне та практичне значення

визначають актуальність нашої праці, її мету та завдання.

Динамічний розвиток та зміни внутрішньої конфігурації суб'єкта господарювання здійснюється у процесі перманентної взаємодії його з оточуючим середовищем. Тому в умовах ринкової економіки значний вплив на інноваційно-інвестиційну діяльність в агропромисловому виробництві має характер середовища її функціонування. Він визначається зміною інформаційних, матеріальних, фінансових та інших ризиків, що забезпечують життєдіяльність економічних суб'єктів та їх взаємодію з іншими учасниками ринку. У наукових публікаціях не спостерігається однотайності щодо визначення категорії «ризик». Переважно кожен дослідник пропонує власне визначення категорії ризику. Так Г. Клейнер визначає ризик як «небезпеку настання непередбачених і небажаних для суб'єкта наслідків його дій» [4]. Те ж смислове навантаження несе визначення ризику, запропоноване в «Російському економічному журналі»: «Ризик – це безпека того, що цілі, поставлені в проєкті, повністю або частково не будуть досягнуті» [5]. Особливо належить відзначити ті напрацювання, які присвячені розробці математичних методів оцінки ризику. У них останній окреслюється передусім у контексті інформаційних параметрів. Показовим є визначення, наведене у роботі О. І. Ястремського: «Ризик виникає тоді, коли існує невизначеність, відсутність вичерпної інформації щодо умов прийняття рішень» [6].

На наш погляд, категорію «ризик» варто визначити як небезпеку потенційно можливої, ймовірної втрати фінансових ресурсів чи недоотримання доходів порівняно з варіантом, який розраховує на раціональне використання фінансових ресурсів при певному виді підприємницької діяльності. Для розуміння природи економічного ризику фундаментальне значення має зв'язок ризику та прибутку. Більш високий ризик пов'язаний з імовірністю більш високого прибутку. Іншими словами, ризик – це загроза того, що економічний суб'єкт понесе втрати у вигляді додаткових видатків чи отримає доходи, нижчі, ніж ті, на які розраховує.

Теорія ризику стосовно інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві є менш розвиненою, хоча нині економічні суб'єкти

агропромислового комплексу змушені працювати у кризовому просторі. Рівень інноваційно-інвестиційної активності в агропромисловому виробництві, впровадження інновацій та відтворення ринкового сегменту виготовленого інноваційного продукту залишаються недостатніми для реалізації інноваційного прориву. За останні роки (2009-2011 рр.) у нематеріальні активи спрямовано 2,9% усіх капітальних інвестицій. На поліпшення об'єктів (капітальний ремонт, модифікацію, модернізацію) витрачено 10,6%, придбання та створення інших необоротних матеріальних активів – 1,6%, на формування основного стада робочої та продуктивної худоби – 0,3% вкладень. Стан інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві характеризується нині двома наступними тенденціями. По-перше, зафіксований за підсумком 2009-2011 рр. року факт зростання більшості параметрів цього процесу відображає злам низхідного тренду лише по відношенню до попереднього року (виняток складає показник частки інноваційних витрат). По-друге, позитивна динаміка минулого року щодо збільшення витрат на інновації та зростання кількості інноваційно активних суб'єктів практично не мала належного відображення у перебігові процесу впровадження інновацій, зокрема нових технологічних процесів та нових видів продукції.

Попит та обсяги аграрного ринку помітно зменшились. Банки перестали надавати кредити. Крім того, державна підтримка агропромислового виробництва залишається істотною перепорою у відносинах Україна – СOT, оскільки більшість преференцій, що надавалися раніше, стали несумісними з умовами Світової організації торгівлі. Участь України в цій міжнародній організації в короткостроковій перспективі призведе до скорочення вітчизняного виробництва та експорту. Стрижневими чинниками спаду інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві можна вважати: продовження економічної рецесії; недосконалість та неефективність банківського кредитування; зниження платоспроможного попиту населення; поступове вичерпання у інвесторів восту довіри, невизначеність щодо політичної та економічної ситуації після виборів.

Таким чином, із процесами подолання наслідків фінансової кризи 2008 року та пристосування України до умов СOT для вітчизняних економічних суб'єктів АПК розпочинається критично важливий період, коли, по суті, визначатиметься їх подальша доля і виявлення ризиків та відпрацювання ефективних фінансових стратегій щодо їх мінімізації в площині інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві є першочерговим завданням.

Крім того, підприємствам АПК притаманні певні особливості їх функціонування, які підвищують рівень ризику, зокрема довгий період виробництва. Рішення щодо виробництва продукції приймаються за рік, а то й більше до моменту реалізації. За цей час ринкова ситуація може значно змінитися в несприятливий для підприємств бік. Порівняно з іншими галузями, які мають також великий період виробництва, підприємства АПК знаходяться в більш несприятливих умовах, оскільки на всю продукцію не укладаються контракти до початку її виробництва [2].

Технологічний процес в агропромисловому виробництві жорстко обмежений часовими межами. Підприємствам АПК в багатьох випадках неможливо

різко збільшити обсяги виробництва. Крім того, виникають додаткові витрати у зв'язку з потребою захисту авторських прав, закупки нових інноваційних технологій тощо. Вияв кон'юнктурного ризику набуває особливого значення, насамперед, коли різко збільшується пропозиція сільськогосподарської продукції.

За ринкових умов підприємствам АПК доводиться мати справу переважно з ризиками високого рівня динамічності і невизначеності, які складаються з багатьох елементів і залежать від численних факторів, тому вони здебільшого стохастичні, дискретні і характеризуються високою турбулентністю. Таким чином, умови інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві в сучасній економіці стають дедалі складнішими, кількість факторів, які впливають на їх результативність, все збільшується. Одні з них є зовнішніми відносно економічних суб'єктів, а інші внутрішніми.

До основних зовнішніх факторів, які впливають на рівень економічного ризику інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві, належать: законодавство, податкова система, непередбачені дії органів державного управління, конкуренція та дії партнерів, політико-економічна ситуація в країні, економічний стан галузі, міжнародні події, корупція та організована злочинність. Варто зазначити, що з кожним роком збільшується число зовнішніх факторів, що впливають на рівень ризику і потребують урахування при інноваційно-інвестиційній діяльності в агропромисловому виробництві.

Не менш численними є і внутрішні фактори. Варто виокремити наступні чотири групи факторів: інноваційно-інвестиційна стратегія економічного суб'єкта; принципи діяльності інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві; обсяги інвестиційних ресурсів та напрямки їх використання; якість та рівень маркетингу. У процесі управління ризиком особливий інтерес викликає механізм оцінки економічного ризику, за яким розраховується ризик, який впливає на результати інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві. В абсолютному виразі ризик може визначатися величиною можливих втрат у матеріальному й грошовому виразі. У відносному – ризик визначається як величина можливих втрат, віднесених до деякої бази (майнового стану, прибутку) [8].

Останнім часом політичні, економічні, соціальні процеси як у аграрній сфері, так і в Україні загалом стають більш складними та невизначеними – відбувається посилення рівня ризику. Відповідно, змінюється середовище діяльності підприємств АПК, ринок з конкурентного перетворюється на гіперконкурентний та висуває все складніші і складніші завдання, що полягають у задоволенні більш високого рівня вимог до товарів і послуг з боку споживачів, мінімізації витрат, оптимізації процесів виробництва, створенні та утриманні конкурентних переваг. Посилення ризиковості середовища інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві спричинене стрімким розвитком науки, техніки, бізнес-процесів та ринкових механізмів, що виявляються у наступному [1]: зростання новизни змін; підвищення напруженості середовища функціонування підприємств; зростання швидкості змін; зростаюча складність внутрішнього і зовнішнього середовища.

Унаслідок впливу зазначених факторів на діяльність підприємств значно важче передбачити події, що відбуваються у середовищі їх функціонування. Це стається через те, що наслідки таких подій можуть мати значний часовий інтервал, а також через дії та протидії тих, кого вони стосуються. Крім того, не завжди вдається з'ясувати істинну причину настання конкретної події, що, відповідно, ускладнює процес реакції на неї. Особливо важко зорієнтуватися у виборі поведінки на ранній стадії явища, що відбувається у середовищі діяльності організації, оскільки при цьому інформація про потенційні загрози або переваги інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві є неповною і потребує якомога швидшої обробки та прийняття відповідного управлінського рішення в умовах невизначеності. Поступово за рахунок накопичення інформації обізнаність про потенційне явище та його можливі наслідки зростає, але при цьому зменшується час, який залишається на розробку альтернативних варіантів поведінки та прийняття відповідного інвестиційного рішення.

Рівень допустимого ризику переважно визначається з урахуванням параметрів: розмірів основного капіталу, обсягів інноваційно-інвестиційної діяльності, рівня прибутковості, рентабельності тощо. Нині, як переконує практика, керівники підприємств АПК в управлінні ризиком найчастіше використовують інтуїцію, свій минулий досвід. Лише незначний процент керівників оцінює ризик за допомогою математичних методів.

Результати оцінки ризиків є основою для вибору відповідних заходів щодо їх нейтралізації. Кожний економічний суб'єкт обирає конкретний спосіб запобігання ризику залежно від специфіки своєї інноваційно-інвестиційної діяльності, обраної дивідендної політики, маркетингової стратегії тощо. Однак існують загальні принципи у процесі управління ризиком.

Основні принципи управління ризиками інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві: усвідомленість прийняття ризиків; керованість прийнятими ризиками; незалежність управління окремими ризиками; порівнянність рівня прийнятих ризиків із рівнем прибутковості фінансових операцій; порівнянність рівня прийнятих ризиків із інвестиційними можливостями підприємства; економічність управління ризиками; врахування тимчасового фактора в управлінні ризиками, інноваційно-інвестиційної стратегії підприємства в процесі управління ризиками та можливості передачі останніх.

Формування й реалізація політики управління ризиками інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві передбачає здійснення наступних основних заходів: ідентифікація окремих видів ризиків; оцінка широти й вірогідності інформації, необхідної для визначення рівня ризиків; вибір і використання відповідних методів оцінки імовірності настання ризикової події за окремими видами ризиків; визначення розміру можливих інвестиційних втрат при настанні ризикової події за окремими видами ризиків; дослідження факторів, що впливають на рівень ризиків інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві; установлення гранично припустимого рівня ризиків; вибір і використання внутрішніх механізмів нейтралізації негативних наслідків окремих видів ризиків; вибір форм

і видів страхування («передавання») окремих ризиків; оцінка результативності нейтралізації й організація моніторингу ризиків.

Система внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків у межах інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві передбачає використання наступних основних методів: запобігання ризику; лімітування концентрації ризику; хеджування; диверсифікація; розподіл ризиків; самострахування (внутрішнє страхування); управління активами і пасивами; інші методи внутрішньої нейтралізації інвестиційних ризиків.

Варто звернути увагу, що кожен метод нейтралізації ризиків потребує виваженого підходу. Так у процесі дослідження встановлено, що для оцінки впливу диверсифікації на рівень ризику можна скористатися показником варіації доходу економічного суб'єкта порівняно з його окремими підгалузями, який об'єднує в собі вплив як об'єктивних факторів на обсяги виробництва, так і ринкових факторів (коливань ціни). Водночас проведені дослідження свідчать, що підприємства АПК, які мають меншу кількість напрямків діяльності, мають вищу ефективність функціонування, ніж підприємства з великою кількістю дрібних напрямків діяльності. Тобто рівень диверсифікації має свої оптимальні межі.

У світовій практиці підприємства АПК широко використовують такий інструмент зниження ризику, як страхування. Останнє можна зарахувати до заходів, які знижують рівень інвестиційного ризику.

Сучасний стан страхування підприємств АПК є незадовільним, їх страховий захист практично відсутній. Причинами цьому є як і слабкий їх фінансовий стан, так і високі страхові тарифи. Розвиток страхування підприємств АПК потребує державної підтримки. Якщо необхідність такої підтримки сприймається майже однозначно, то форми і організація її здійснення мають певні альтернативи. Поки що несформований сам механізм державної підтримки страхування підприємств АПК. В умовах невизначеності і високої ризиковості прийняття правильних рішень забезпечується завдяки стратегічному плануванню. У міру зростання обізнаності про характер потенційно можливого явища та його наслідки з метою ефективного реагування застосовуються методи екстраполятивного прогнозування та довгострокового планування. Якщо ж потенційне явище не потребує ґрунтовного додаткового вивчення, то для прискорення реактивної дії на нього використовуються дані первинних документів системи управлінської звітності та управлінського контролю.

Дослідження поточного стану макро- та мікросередовища інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві та розпізнавання у потоці інформації потенційних змін вимагає постійної уваги до різного роду даних. Ефективним інструментом при цьому може стати використання слабких сигналів – ранніх і неточних ознак настання важливих подій, що в майбутньому можуть суттєво позначитися на ефективності цієї діяльності. Слабкі сигнали можуть виявлятися у вигляді незначних відхилень від нормативних показників, чуток або появи ситуацій, нехарактерних для звичайного режиму функціонування підприємств АПК. Іноді вони свідчать про випадкові відхилення, спричинені об'єктивними чинниками, а іноді є симптомами закономірних процесів, що з високою ймовірністю можуть відбутися у майбутньому.

Виявлення слабких сигналів потребує ретельного аналізу динаміки змін, що відбуваються, та їх основних тенденцій. На основі результатів такого аналізу економічні суб'єкти АПК мають можливість заздалегідь розробити альтернативні моделі поведінки, що мінімізує вплив негативних факторів на інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві або дозволить максимально вигідно використати виявлені перспективи.

Підсумовуючи, хочемо зазначити, що фактори, які зумовлюють ризики інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві, викликані переважно зовнішніми (некерованими) чинниками. У сумі вони можуть мати рівень інвестиційного ризику, який і без урахування індивідуальних ризиків економічних суб'єктів буде вищий допустимого рівня. У такій ситуації більшість підприємств АПК незалежно від рівня внутрішніх ризиків будуть перебувати у стані кризи, що загрожує масовим банкрутством. Це зумовлює необхідність державного регулювання рівня ризику в агропромисловому виробництві. До такого регулювання можна віднести: підтримку нижньої межі цін; митний захист внутрішнього ринку від різких коливань цін на світовому ринку; економічне регулювання обсягів виробництва певних видів агропромислової продукції,

сприяння і підтримку розвитку кредитування і страхування в галузі; сприяння створенню галузевих об'єднань, які б займалися регулюванням інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві.

Середовище інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві за рахунок високої інтенсивності змін періодично створює сприятливі чи, навпаки, загрозові для стабільного її розвитку умови. Для успішного підприємства, метою якого є збереження або зміцнення своїх ринкових позицій, інформація про майбутні зміни середовища інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві має стратегічно важливий характер, оскільки дозволяє завчасно розпізнати потенційні небезпеки або переваги та виробити механізми адаптації до нових умов функціонування, за яких ризики втрат будуть зведені до мінімуму, а вигоди – максимізовані. Вчасне, а надто завчасне, реагування на зміни середовища інноваційно-інвестиційної діяльності в агропромисловому виробництві робить можливим не лише стабільний розвиток підприємств АПК в умовах турбулентності, а й створює передумови завоювання ними передових ринкових позицій.

Список літератури

1. Ансофф, И. Стратегический менеджмент. Классическое издание [Текст] / И. Ансофф; Пер. с англ. под ред. Петрова А. Н. – СПб. : Питер, 2009. – 344 с.
2. Гудзь, О. Є. Ризики в системі управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств [Текст] / О. Є. Гудзь // Агроінком. – 2007 р. – № 5. – С. 92 – 95.
3. Довбенко, М. Нобелівська нагорода за розробку теорії асиметричної інформації [Текст] / М. Довбенко // Економіка України. – 2003. – № 10. – С. 86-90.
4. Клейнер, Г. Риски промышленных предприятий (как их уменьшить и компенсировать) [Текст] / Г. Клейнер // Российский экономический журнал. – 2003р. – № 5-6. – С. 85-92.
5. Методика разработки бизнес-плана. Состав инвестиционного проекта [Текст] // Российский экономический журнал. – 2003 р. – № 4. – С. 53-63.
6. Ястремский, А. Й. Моделирование экономического риска [Текст] / А. Й. Ястремский. – К., 1992. – 127 с.
7. Машина, Н. І. Економічний ризик і методи його вимірювання [Текст] : навч. посіб. / Н. І. Машина. – К. : Центр навч. літ-ри, 2003. – 188 с.
8. Пересада, А. Управління інвестиційним процесом [Текст] / А. Пересада. – К. : Лібра, 2002. – 472 с.

РЕЗЮМЕ

Федун Игорь

Факторы неопределенности и рисков инновационно-инвестиционной деятельности в агропромышленном производстве

Рассмотрены проблемы оценки и нейтрализации рисков в контексте инновационно-инвестиционной деятельности в агропромышленном производстве, осуществлен мониторинг этих проблем относительно реалий современного экономического пространства, а также предложены собственные подходы к их решению.

RESUME

Fedun Igor

Uncertainties and risks of innovation and investment activity in agricultural production

The problems of assessing and managing risks in the context of innovation and investment in agricultural production are considered. Monitoring of these issues in relation to the realities of today's economic space is done. The author's approaches to their solution are proposed.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2013 р.